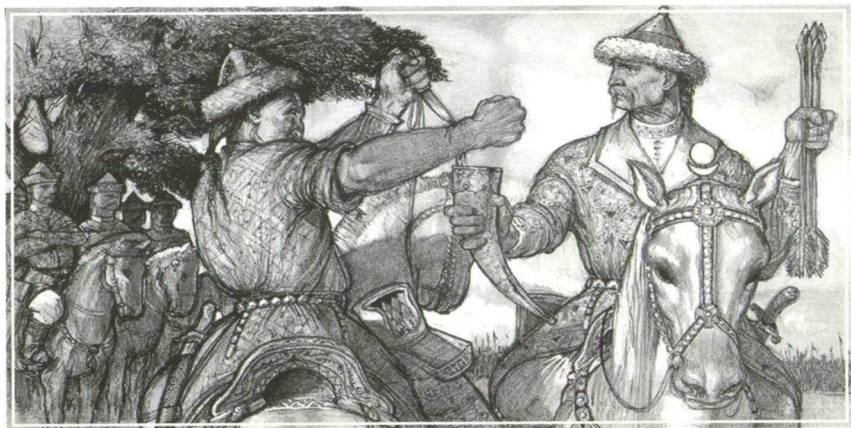

BERTA ÁRPÁD

Magyar törzsek és törzsnevek

ATÖRTÉNETÍRÁST hosszú ideig uralta az a szemlélet, hogy az individuum egyes népekhez tartozása egyértelműen meghatározható. Behatárolta a történetírás lehetőségeit az a szemlélet is, mely szerint az egyes népek kontinuos összetartozása a távoli múltba visszavetíthető.

Csak a 20. század húszas éveiben vált lassanként nyilvánvalóvá, hogy a kora középkori történeti vizsgálódások tulajdonképpen tárgya nem a kora középkori népek története, hanem jóval inkább etnogenezisük története.

Wenskus tevékenysége¹ és a legújabb kutatások (így Herwig Wolfram, Joachim Herrmann, Herwig Friesinger, Falko Daim, Walter Pohl vagy Magyarországon mindenekelőtt a tragikus hirtelenséggel eltávozott Szűcs Jenő kutatásai) eredményeként lassan a nyolcvanas évekre körvonalazódtak azok a szempontok is, melyek a kora középkori történetírás módszertani megújításához vezethetnek.

Az 1982-es zwertli szimpózium kötetei² a bennük megfogalmazott tények, tézisek és hipotézisek közreadásával világosan deklarálják az új módszertan megteremtésének szándékát.

A gentilis szerveződésű népcsoportok polietnikus jellege, persze;

¹ Vö. mindenekelőtt WENSKUS, R.: *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen Gentes*. Köln–Graz, 1961.

² WOLFRAM, H. – POHL, W.: *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern*. Berichte des Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung, 27. bis 30. Oktober 1986, Stift Zwettl, Niederösterreich. 1. Wien, 1990; FRIESINGER, H. – DAIM, F.: *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern*. Berichte des Symposions der Kommission für Frühmittelalterforschung, 27. bis 30. Oktober 1986, Stift Zwettl, Niederösterreich. 2. Wien, 1990.

korábban is ismert volt. Azt pl., hogy a langobard sereg gepidákból, bolgárokból, szarmatákból, szászokból s egyéb pannóniai etnikai elemekből állt, régóta tudjuk. Azt is, hogy avar néven említene a források pl. kutrigur hunokat, bolgárokat, gepidákat, rómaiakat és szlávokat. Az is ismert volt már korábban is, hogy a polietnikus bázison szerveződő népcsoportoknál a hovatartozások nem zárták ki egymást automatikusan. Az egyén egy időben lehetett gepida és langobard vagy avar, gentilis neve jelölhetett egy jelentékeny törzsszövetséget, majd hirtelen leértékelődhetett egy kis jelentéktelen regionális vagy lokális csoportnévvé.

Ezeknek a folyamatoknak, a nagytörzsek, törzsszövetségek, népcsoportok kialakulásának csak a legutóbbi időben kezdődött meg a tudományos igényű modellezése.

Az előbbieken röviden említett és mindannyiunk számára ismert gondolatok fölillantásával jelezni szerettem volna, hogy a magyar törzsnevekre vonatkozó kutatások és mindenekelőtt a törzsnevek történeti értékelése területén is új módszertani megfontolások kimunkálása szükségeltetik. Ez csakis történészek és nyelvészek közös munkája lehet. Ebben a rövid előadásban én most mindössze arra vállalkozom, hogy megkísérlem összefoglalni a törzsneveinkre vonatkozó eltérő nézeteket. Jelezni kívántam azonban, hogy a nyelvészet által eddig nyújtott, s remélhetőleg az adatok pontosításával az elkövetkezőkben majdan nyújtható eredmények történeti értékelése elkerülhetetlenné teszi az új módszertani alapok kidolgozását.

A magyar törzsnevek kutatásához a nyelvésznek két alapvető forrás áll rendelkezésére. Az egyik a több mint 250 év óta ismert – Bíborbanszületett Konstantín bizánci császár *De administrando imperio* című munkájában³ fennmaradt – törzsnévi lista, a másik pedig a történelmi Magyarország területén fellelhető törzsnévi eredetű helynévi anyag.

³ A 10. század közepén keletkezett forrás magyar nyelvű kiadása: MORAVCSIK GYULA: *Bíborbanszületett Konstantín: A birodalom kormányzása*. Budapest, 1950. Kritikai kiadása: MORAVCSIK, GY. – JENKINS, R. J. H.: *Constantine Porphyrogenitus: De Administrando Imperio*. Dumbarton Oaks Texts.

A magyar törzsnevek kutatása – s ezt régóta, Nagy Géza tevékenységének köszönhetően⁴ tudjuk – csakis e két forrás egyidejű használatával képzelhető el. A helynévi anyag ismerete nélkül Konstantín császár többféle olvasati lehetőséget megengedő adatai félrevezethetik a kutatót. Nem céлом itt annak a felsorolása, hogy milyen – gyakran mulatságos – megfejtési kísérletek születtek olyan kutatók tollából, akik figyelmen kívül hagyták a helynévi anyag vallomását, s téves kiindulópontot felvéve kíséreltek meg etimologizálni törzsneveket. A korai, dilettáns etimológiák összefoglaló áttekintése egyébként megtalálható Németh Gyula *A honfoglaló magyarság kialakulása* című művében.⁵ Itt csak egy példát említenék erre a nem túl távoli múltból. A kitűnő német altajista Karl Heinz Menges a magyar *Keszi* törzsnevet *Qasīn*-nak, a *Kért* pedig *Qarīn*-nak olvasta Konstantín törzsnévlistáján. Így adott 'Karám' és 'Öreg' megfejtései eleve elhibázottak voltak.⁶

Az első tudományos igényű törzsnév-magyarázatokkal Németh Gyula jelentkezett 1930-as munkájában. Németh Gyula megfejtési kísérletének elvitathatatlan érdeme abban van, hogy megpróbálta rendszerbe foglalni törzsneveink magyarázatát. Átrostálva a korábbi próbálkozásokat, megtartotta és kiegészítette a korábbi magyarázatok némelyikét, s új etimológiai javaslatot terjesztett be azokban az esetekben, ahol nem talált elfogadhatót a korábbi irodalomban. Németh 1930-as rendszerében az „átvett” etimológiák között tarthatjuk számon a Nyék s a Tarján⁷ törzsnevek etimológiáját, s némi megszorítással ide sorolhatjuk a Megyer törzsnevet, melynek megfejtésekor Németh Reguly korábbi ötletére építetett. Németh Gyula 1930-ban közzétett etimo-

⁴ NAGY GÉZA: A magyar nemzetségek. 1–2. *Turul*, 28 (1910) 18–32., 52–65.

⁵ NÉMETH GYULA: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest, 1930. 227–230.

⁶ MENGES, K.-H.: Etymological Notes on Some Pāçānāg Names. *Byzantion*, 18 (1944–45). 256–80.

⁷ A Tarján törzsnév a legkorábban megfejtett törzsnevünk. A Németh Gyula által kidolgozott etimológia ötletét már megtaláljuk Salamon Ferenc cikkében (722). Lásd SALAMON FERENC: A magyar haditörténethez a vezérek korában. *Századok*, 1876, 1–17., 686–733., 765–851.

lógiai szerint a magyar törzsnevek a Nyék és a Megyer törzsnév első elemének kivételével török eredetűek.

A finnugor etimológiájú Nyék jelentése az elavult magyar nyék közszó alapján nagy biztonsággal meghatározhatóan 'sövény; bekerített védőhely' volt. A török eredetű törzsnevek eredeti jelentései Németh 1930-as véleménye szerint a következők voltak: 'Lázadj, Lázadó' (*Kabar*) – 'Mańc- Ember' (*Megyer*) – 'Hótorlasz' (*Kürt*) – 'Fáradhatatlan' (*Gyarmat*) – 'Alkirály' (*Tarján*) – 'Miniszter' (*Jenő*) – 'Óriás' (*Kér*) – 'Töredék' (*Keszi*).

Németh megfejtései s az etimológiák által kínált törzsnévi jelentésekbe beleértett vagy belemagyarozott törzsszövetségi strukturáltság képe 1930 után szervesen beépültek a magyar történetírásba. Talán annál is mélyebben, mint Németh szeretne volna. Későbbi munkáiban, ahol érinti egynémely korábbi magyarozatát, Németh is óvatosabban fogalmazott⁸, majd a jogos kritikai megjegyzések és saját nézeteinek átgondolása után Németh egy kései cikkében visszavonja korábbi származtatási kísérletei közül a *Megyerét*, *Gyarmatét* és *Kérét*.

Németh megfejtésein kívül néhány törzsnevünknek ismert egyéb származtatási kísérlete is. Ezeket itt idő hiányában nem tudom összefoglalni. A teljesség igénye nélkül említem *Kér* törzsnévünk egyeztetését az elavult magyar *kér* 'kéreg' szóval és egy másik etimológiai javaslat szerint *kér* igénnkel. A *Kürt* törzsnév egyeztetései közül ismertebb az a próbálkozás, mely a törzsnevet a magyar *kürt* közszóval hozta összefüggésbe. Moór Elemér *Keszi* törzsnévünket a nyelvjárási *kesze*, *keszi* 'keszeg' jelentésű közszavunkkal kívánta egyeztetni. A sort folytathatnám. Felment ez alól az, hogy a Németh Gyuláén kívüli etimológiai

⁸ Vö. pl. Magyar törzsnevek a baskíroknál. *Nyelvtudományi Közlemények*, 68 (1966) 35–50., melyben már néhány nehézséget emleget korábbi származtatásaival kapcsolatban. Németh idézett cikke megjelent németül és oroszul is: Ungarische Stammesnamen bei den Baschkiren. *Acta Linguistica Hungarica*, 16 (1966) 1–21.; Vengerskie plemennye nazvanija u baškir. In: *Arheologija i Etnografija Baškirii*. 4. Ufa, 1971. 249–262.

kísérleteket is összefoglaltan bemutattam egy 1988-ban írt, de csak 1994-ben megjelent dolgozatomban.⁹

Eredményeimet több cikkben is közzétettem¹⁰, majd egy később nyomtatásban is megjelent Oslóban tartott 1989-es előadásban igyekeztem levonni az új megfjtések történeti tanulságait.¹¹ A törzsnevek kutatása vezetett el a magyarság *szavárd*¹² és *Ungar*¹³ nevének vizsgálatahoz is. Ez utóbbiakat csak azért említem ehelyütt, mert úgy látom, hogy ezek az elnevezések ugyanabba a szemantikai csoportba tartoznak, mint törzsneveink, s így közvetetten talán erősíthetik a törzsnév-magyarázatok hitelét.

1988-as vizsgálódásom alkalmával négy törzsnév új etimológiájára tettem javaslatot. Magyarázatom szerint *Kürt*, *Gyarmat*, *Jenő* és *Kér* törzsneveink eredeti jelentései 'Mellecske', 'Hát-Möge', 'Oldalka' és 'Utolsó' lehettek. E négy új etimológia mellett – Pais Dezső helyes meglátását továbbfejlesztve – módosítottam Németh Gyula Keszi törzsnévünkkel kapcsolatos etimológiáját.

Következtetésem két nagyon lényeges ponton egybecsengtek Né-

⁹ Török eredetű törzsneveink. *Nyelvtudományi Közlemények*, 92 (1991), [1994] 3–40.

¹⁰ A 9. jegyzetben említett cikkem mellett lásd még: Megszólaló törzsnevek. *Élet és Tudomány*, 1988/51. 1608–1609.; Új vélemény török eredetű törzsneveinkről. *Keletkutatás*, 1989/tavaszi. 3–17., 121–122.; *Ungarische Stammesnamen türkischen Ursprungs*. Ural-Altäische Jahrbücher (Wiesbaden) Neue Folge 9 (1990) 31–37.; lásd még a *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Főszerk. Kristó Gyula. Budapest, 1994 megfelelő címszavait.

¹¹ *Historische Zeugnisse der ungarischen Stammesnamen*. In: Altaica Osloensia. Proceedings from the 32nd Meeting of the Permanent International Altaistic Conference. Oslo, June 12–16., 1989. Ed. by Bernt Brendemoen. Oslo, 1990. 23–38.

¹² A *szavárd* magyarok rejtélye. *Élet és Tudomány*, 1989/25. 771–773.; *Die chasarische Benennung der Ungarn*. In: Festgabe an Josef Matuz. Osmanistik–Turkologie Diplomatik. Hrsg. Christa Fragner und Klaus Schwarz mit einem Vorwort von Bert G. Fragner. Berlin, 1992. 7–11.

¹³ A türk hadi műszavak egyik jelentéstani csoportja. *Keletkutatás*, 1992/ősz. 20–26.

meth Gyula eredményeivel. Úgy láttam én is, hogy sikerült egy rendszert találnom törzsneveink között, s úgy láttam, hogy törzsneveink döntő többsége török eredetű.

Egy fontosabb eltérés is mutatkozott Németh magyarázatai, s az én vizsgálódásom eredményei között. Úgy láttam ugyanis, hogy a megfejtéseim alapján felrajzolható rendszer jóval világosabb a Németh Gyuláénál, és segítségével rekonstruálni lehet a magyar törzsszövetség kialakulásának egyes fázisait.

Végezetül úgy gondolom, hogy sikerült újat mondani a rendszer segítségével a Kürtgyarmat összevont törzs kialakulásáról és igazolva láttam Konstantín tudósításának hitelét a *Levedi* → *Álmos* ill. *Árpád*-féle dinasztia váltásról, melynek során az egykori vezértörzs, a *Megyer* funkcióját a *Tarján* vette át.

1988-as megfejtéseimet nincs okom módosítani. Hat év távlatából is úgy gondolom, hogy akkori megfejtéseim helyesek.

Mindössze két ide vonatkozó dolgot látok másként azóta. Az egyik az, hogy a tudomány konzervatív, s nem könnyen fogad magába új nézeteket. Ez nem is baj, persze, sőt szükséges jó ez a konzervativizmus, ha regényes elképzelések szűrőjeként funkcionál. A másik dolog, amit azóta másként látok, s ez a lényeges most, hogy az akkor nem tárgyalt *Kabar*, *Nyék* és *Megyer* törzsnevek szintén illeszkedhetnek az 1988-ban feltárt törzsnévi rendszerbe.

1988-ban mindössze a *Nyék* törzsnév esetében vettem föl, hogy 'Sövény' jelentésű törzsnevünk származhat a törökből is, de etimológiai ötletemet akkor nem dolgoztam ki, s világos török példáimat mint pl. a kirgiz *džék* 'bekerített ágyás, árokpart, szegély, perem', baskír *šgyák* id. stb. nem sorakoztattam fel.

A *Kabar* törzsnév tárgyalását is későbbre halasztottam. Azt gondoltam, hogy nevüktől, mint frissen csatlakozott törzsetől, nem is várhatjuk el, hogy illeszkedjen a rendszerbe. Ma már látom, hogy a *kabarok* neve nagy valószínűséggel 'Orr' jelentésű volt, így a katonai beosztásra visszavezethető törzsnevek rendszerébe pontosan beleillik ennek az élre helyezett alakulatnak a neve.

A *Megyer* törzsnév származtatására 1988-ban nem volt semmilyen

javaslatom. Ma már azonban van, s a három – korábban nem tárgyalt – törzsnév, a *Kabar*, *Nyék* és *Megyer* közül ez utóbbiról szólnék röviden az előadás második részében.

A *Megyer* törzsnévre vonatkozó kutatások eddig két lényeges ponton csengtek egybe. Az egyik az, hogy a kutatók összekapcsolták a *Megyer* törzsnevet a magyar népnévvel, a másik pedig az, hogy a törzsnév és a vele összefüggő népnév etimológiáját a finnugorban keresték.

Az elsőként említett közös pontot illetően aligha merülhet föl kétség. Főként azután nem, hogy Róna-Tas Andrásnak akadémiai székfoglalójában megnyugtató módon sikerült tisztáznia egy régóta megoldásra váró kérdést, a magas hangrendű törzsnév és a mélyhangrendű népnév egymáshoz való viszonyát.¹⁴ Róna-Tas a *magyar*–*Megyer* hangrendi eltérését az eltérő ősmagyar és ótörök hangsúlyviszonyokkal magyarázza. Okfejtésének van egy másik, nem kevésbé lényeges hozadéka is. Róna-Tas András végkövetkeztetése ugyanis így hangzik: „Török nyelvi környezetben egy *madzser* hangsorból a véghangsúly hatására szabályosan *medzser* lett. Vezértörzsünk neve tehát finnugor eredetű, de annak a szoros török–magyar együttélés idején kialakult »törökös« változata, így illeszkedve bele a többi török eredetű törzsnevünk rendszerébe.”

A *Megyer* törzsnév ill. *magyar* népnév eredetét faggató kutatások másik közös kiindulópontja a finnugor eredeztetés gondolata volt. Így vélte ezt többek között Németh Gyula, így gondolták a TESz. és az MSzFE szerkesztői, s legutóbb Róna-Tas András és Gulya János is. Ezek a nézetek nem egyeznek ugyan egymással, de ezen az alapvető ponton nincs közöttük eltérés. Röviden foglaljuk össze a vonatkozó véleményeket.

Németh Gyulának két nézete ismert. Régebbi, 1930-as álláspontja Reguly¹⁵ 1841-es gondolatát követi. Eszerint a *Megyer* törzsnév első

¹⁴ RÓNA-TAS ANDRÁS: *A honfoglalás kori magyarság*. Akadémiai székfoglaló. 1991. június 10. Értekezések, emlékezések. Szerk. Tolnai Márton. Budapest [1993].

¹⁵ Lásd HUNFALVY PÁL: *A' vogul föld és nép*. Reguly Antal hagyományaiból kidolgozta... Pest, 1864. 47.

eleme, a *Megy-* tő a finnugorból származik és megegyezik a vogul *māñši*, *mañši* szóval, mely a vogulban a vogulok és osztjákok közös neve. Németh úgy gondolta, hogy a törzsnév második eleme a török *er* 'férfi' szó birtokos személyraggal ellátott *eri* alakja.¹⁶

Németh másik magyarázata Setälä ötletének adaptációja. Ezt a második magyarázatot Németh 1975-ben tette közzé.¹⁷ E második magyarázat szerint a *Megyer* törzsnév végső fokon totemikus eredetű lenne, s a vogul *mansin* 'fajdkakas' szóval lenne egyeztetendő. Némethnek e második magyarázata, csak szerkesztői jegyzetként került be 1930-as munkájának 1991-es második kiadásába, mivel a kéziratos hagyatékban csak a korábbi nézetéhez való visszatérést regisztrálhattam.¹⁸

A TESz. (2:817) és az MSzFE (2:415–417) szerint a *magyar* népnév, s a vele összefüggő *Megyer* törzsnév az ugor **mañéz* frátrianév és a finnugor eredetű *er(i)* 'férfi, ember' közszó összetételére vezethető vissza.

Róna-Tas András új magyarázatot ad. A rajna-vesztfáliai akadémián tartott 1984-as előadásában¹⁹, majd a már előbb említett akadémiai székfoglalójában²⁰ rámutat, hogy a fenti magyarázat névtanilag problematikus. Meggyőző okfejtéssel mutat rá arra, hogy a 'manszi ember' jelentésű önelnevezés aligha valószínűsíthető. Úgy látja, hogy a *magyar* népnév egy két népnévből álló összetételre vezethető vissza, s ennek az összetételnek eredeti hangalakja *mancs er* lehetett.

Új gondolatok merültek föl Gulya János professzor úr legújabb megközelítésében is. Egy 1994. március 25-én keltezett személyes

¹⁶ Lásd 5. jegyzet 247–249.

¹⁷ NÉMETH, J.: *Türkische und ungarische Ethnonyme*. Ural-Altäische Jahrbücher (Wiesbaden) 47 (1975) 154–160.

¹⁸ NÉMETH GYULA: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Második, bővített és átdolgozott kiadás. Közzéteszi Berta Árpád. Budapest, 1991. 195–198.

¹⁹ RÓNA-TAS, A.: *Ethnogenese und Staatsgründung. Die türkische Komponente in der Ethnogenese des Ungarntums*. In: *Ethnogenese und Staatsgründung. Studien zur Ethnogenese*. Bd. 2. 1988. 107–142. Lásd itt a tanulmányban 131., 43. jegyzet.

²⁰ Lásd 14. jegyzet 19–21.

levélben Gulya János arra mutat rá, hogy véleménye szerint a *Megyer* törzsnév végső soron a finnugor (ugor) eredetű *mańc-er* név kazár alakja lehet a magyarban.

Azt gondolom, hogy a *magyar* ~ *Megyer* finnugor származtatása nem azért tűnt mindenki számára kézenfekvőnek, mert a magyarság finnugor nyelven beszél, hanem mindenekelőtt azért, mert a népnév szókezdő *m-* hangja miatt a még elvben – történeti okok és a többi törzsnév tanúsága alapján – szóba jöhető török eredeztetés lehetetlennek látszott. Az *m-* szókezdő hangként – és ez a turkológiai alapismeretek közé tartozik – török eredetű szavakban ismeretlen. A finnugor nyelvű magyarságnak, persze, éppúgy lehetett idegen eredetű önelnevezése, mint van pl. a bolgároknak, tatároknak, törököknek vagy éppen az oroszoknak.

Vizsgáljuk meg alaposabban a *magyar* ~ *Megyer* elnevezést. A népnév és törzsnév hangalakjának viszonyát legutóbb – mint említettem – Róna-Tas András tisztázta. Az eredeti forma vegyeshangrendű volt. Vegyeshangrendűsége miatt azt is tudjuk róla, hogy szóösszetétel volt. A *magyar* ~ *Megyer* közvetlen előzményének tartható *mandzser* egy korábbi *mancser* vagy *mandzser* alakra vezethető vissza.

Az a kérdés, hogy tényleg csak finnugor etimológiát lehet-e biztosítani egy *mancser* vagy *mandzser* hangsornak? Ha így tesszük fel a kérdést, csak tagadó választ adhatunk. A szókezdő *m-* – s ez szintén a turkológiai alapismeretek közé tartozik – szerepelhet eredeti török szavakban is, ha a szóban van egy nazális mássalhangzó. Ilyen esetekben ugyanis az *m-* visszamehet egy korábbi *b-* hangra, mely minden további nélkül állhat eredeti török szavakban szókezdő helyzetben.

Mindez azt jelenti, hogy ha a *mancser* vagy *mandzser* forma esetleg török lenne, akkor eredeti hangalakja *bancser* vagy *bandzser* kellett, hogy legyen.

Mielőtt javaslatot tennék egy török etimológiára, két megjegyzést szeretnék előre bocsátani. Szeretném világosan megmondani, hogy mint a korábbi törzsnévi etimológiák beterjesztésénél sem volt, most sem az a célom, hogy a korábbiakhoz képest mindenképpen újat mondjak. Az volt a célom, hogy egy rendszert találjak, egy olyan világos rendszert,

mint amilyent Németh Gyula talált a besenyő törzsnevek megfejtésekor. Lehet, sőt biztos, hogy a besenyő törzsnevek rendszerét alkotó etimológiák között vannak olyan megfejtései Németh Gyulának, melyek módosulni fognak. (Legutóbb Ligeti mutatott rá, hogy nem minden megfejtés problémamentes.²¹) Az viszont aligha képzelhető el, hogy a Németh által felismert rendszer, miszerint a kéttagú besenyő törzsnevek egy-egy lószínnévből és méltóságnévből állnak, alapvetően módosulni fog.

A másik dolog, melyet előre szeretnék bocsájtani, az, hogy az itt kikövetkeztett *bancser* vagy *bandzser* népnév nem ismeretlen a történeti forrásokban. A 915–923 között író *Ṭabarī*nál, s a *Ṭabarī* által használt középperzsa forrásokban²² szerepel egy BNDŽR alakban említett nép. Ez a nép *Ṭabarī* szerint a 6. században három másik „türk” nép társaságában élt a Kaukázusban. Marquart²³ óta ezt a BNDŽR nevű népet (a BNDŽR olvasata lehet BaNDŽaR, BāNDŽāR, BaNČaR, BāNČāR stb.) a bolgárok *Burdžan* nevével azonosították. Az azonosítás alapja az, hogy a középperzsában (a pehleviben) a *wāw*, *nūn* és *rā* jelölésére ugyanaz az írásjel szolgált. Azt gondolom, hogy ennek a BNJR alaknak a bevonása a magyar ~ Megyer eredetének vizsgálatába aligha lehetséges. Az -n- jelenléte egy 6. századi adatban valószínűtlenül késeinek tűnik egy a magyar népnevet jelölő adatban. Mégis úgy gondolom, hogy ez a kérdés megér egy további vizsgálatot. Még hozzá rendkívül gondos vizsgálatot, mert ha az említett adat mégis idetartozna – s erre némi esélyt adhatnak a magyar *hangya* ~ *húgy*-féle alakváltozatok –, akkor ez a BNDŽR lenne a magyarok legrégebb említése. Még hozzá pontosan egy olyan területen, a Kaukázusban, s a forrás szerint olyan népek

²¹ LIGETI LAJOS: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest, 1986. 507–511.

²² Vö. ezekkel kapcsolatban újabban LUDWIG, DIETER: *Struktur und Gesellschaft des Chazaren-Reiches im Licht der schriftlichen Quellen*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Westfälischen Wilhelms-Universität zu Münster. [Berlin], 1982. 32 kk.

²³ MARQUART, J.: *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*. Leipzig, 1903. 490–491.

társaságában, mint a kazár és az alán, ahol és akik társaságában, ha nem hiszünk a magyarság – egyébként semmivel sem igazolt – baskíriai őshazájában, várhatjuk a magyarság felbukkanását.

Térjünk vissza az esetleges török etimológiára. Javaslatom szerint a török szóösszetétel *ban džer* lehetett, s jelentése 'fő hely', 'központi hely' volt. Az összetétel első tagjával nemrégiben foglalkozott Róna-Tas András a Keletkutatás Halasi Kun Tibor emlékezetének szentelt számában.²⁴ Róna-Tas cikke a csuvas *mǎnǎ, mǎn* 'nagy, széles, kövér, alapvető, eredeti, fő, öreg, idősebb; sűrű, mély (hangról)' szó etimológiáját tárgyalja. Kimutatja, hogy a csuvas szót egy *mon* hangalakra lehet visszavezetni, s ez ősi – végső fokon kínai eredetű – jövevényszó a csuvas előzményében. Róna-Tas cikke tárgyalja a török nyelvekben jóval ismertebb *ban > man* 'nagy, fő' hangalakot is, mely ugyanarra a kínai eredetű (talán tochar közvetítésű) szóra vezethető vissza, mint a csuvas előzményébe került *mon* hangalak. Az ótörök *ban* szó régi jelentése 'tízezer' volt²⁵, 'nagy, fő' jelentése belső török jelentésváltozás eredménye lehet. A török *ban* szó *man* alakja – mint arra Róna-Tas András cikke felhívja a figyelmet – kimutatható Kāšgarīnál két földrajzi névben *Man Qišlaq* és *Man Känd*²⁶, de ugyanezt a *man* elemet találjuk Kijev mongol kori *Man Kermen* nevében is, mely a szláv 'Velikij Gorod' fordítása lehet, s kipcsak elnevezésként kerülhetett a Mongolok Titkos Történetébe.

A *ban džer* összetétel második eleme régi, ismert török szó. Keleti

²⁴ RÓNA-TAS ANDRÁS: „Csuvas 'nagy, öreg". Emlékezésül a turkológia egyik nagy öregjére, Halasi-Kun Tiborra. *Keletkutatás*, 1992/ősz. 121–126.

²⁵ Vö. CLAUSON, GERARD SIR.: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford University Press, 1972. 346a.

²⁶ Vö. DANKOFF, R. – KELLY, J. (eds.): *Mahmūd al-Kāšgarī Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luġāt at-Turk)*. Sources of Oriental Languages and Literatures. 7. Edited by Şinasi Tekin & Gönül Alpay Tekin. Turkish Sources 7. Printed at the Harvard University Printing Office, 1982–1985. 1–3. Lásd 1:348 és 2:229: *mān qišlag* 'Name of a place in the country of the Oguz'; 2:229: *mān känd* 'Name of a city which was near Kāšgar; it is now in ruins'.

ótörök hangalakja *yer*, nyugati ótörök formája *džer* lehetett. Jelentése 'föld, hely, pozíció, terület, ország' volt.²⁷

A 'fő hely', 'központi hely' jelentésű *Bandžer* > *Mendžer* török név az ősmagyarban *Medžer* hangalakúvá vált. Ez a törzsnév – törzsneveink első rétegébe tartozhat – úgy mint, a *Nyék*, a *Kürt* és a *Gyarmat*.

Itt előadott etimológiai javaslatomat jelenleg csak munkahipotézisnek tekintem. Ha az etimológiát részletes kidolgozás után is védhetőnek érzem, rövidesen tárgyalni fogom egy dolgozatban. Mint minden törzsneveinkkel összefüggő új etimológiai javaslat, ez is számos etimológizáláson kívüli – mindenekelőtt történeti – kérdést vet fel. Ezeket is gondosan mérlegelni kell még. A legfőbb nehézségeket egyébként ezen a területen látom.

Végezetül lássuk, azt a törzsnévi rendszert, mely törzsi elnevezéseink mögött a konstantinoszi törzsnévlista tanúsága alapján meghúzódhat:

- 'Orr' (*Kabar*) – a frissen csatlakozott „élen” járó védőtörzs;
- 'Sövény' (*Nyék*) – védőtörzs, mely egy korábbi struktúrában a törzsszövetség határait védte;
- 'Fő hely' (*Megyer*) – a dinasztiaaváltás előtt Vezértörzs;
- 'Mell–Hát–Möge' (*Kürtgyarmat*) – a Megyer törzs egykori elő- és hátvéd törzsei, melyek a dinasztiaaváltás utáni új Vezértörzs védelmére lettek összevonva;
- 'Tarxan' (*Tarján*) – az új Vezértörzs;
- 'Oldalka' (*Jenő*) – az új Vezértörzs oldalvédőtörzse;
- 'Hátsó; Utolsó' (*Kér*) – az új Vezértörzs hátvédőtörzse;
- 'Töredék' (*Keszi*) – egy egykori nagyobb törzs maradványa.

²⁷ Vö. 25. jegyzet 954ab.